

УДК 821.161.2.09

ЛЕСЯ ВАШКІВ,
кандидат філологічних наук, доцент;
СВІТЛАНА БОРОДІЦА,
кандидат філологічних наук, доцент
(м. Тернопіль)

**Про дві особливі статті у винниченкознавчих студіях
Григорія Костюка**

У статті досліджуються зміст та поетикальні особливості двох праць Григорія Костюка, присвячених проблемі ідейно-творчих взаємин українських митців початку ХХ ст. – Володимира Винниченка і Лесі Українки та Володимира Винниченка і Сергія Єфремова. З'ясовується їх особливе місце у корпусі винниченкознавчих студій дослідника.

Ключові слова: *творчі взаємини, літературний процес, літературна критика, історія літератури, літературно-критична оцінка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та аналіз досліджень і публікацій... Творчість Володимира Винниченка активно досліджувалася представниками української діаспори (Г. Костюк, Ю. Бойко-Блохин, Ю. Шерех, Л. Онишкевич, Д. Гусар-Струк та ін.) упродовж усього ХХ ст. Її наукове вивчення на материковій Україні було поновлене щойно наприкінці 80-х – на поч. 90-х років минулого століття (М. Жулинський, В. Панченко, Н. Паскевич, Н. Баштова, О. Гнідан, Л. Дем'янівська, С. Павличко, Р. Чопик та ін).

Літературно-наукова спадщина Г. Костюка повертається на батьківщину. Починаючи з 2002 р., зусиллями багатьох інституцій (у т.ч. й закордонних), численних літературознавців і видавців на книжкових полицях в Україні з'являються праці цього автора. 2015-ий рік був прикметний появою першого із п'яти задекларованих томів «Вибраних праць» невтомного дослідника українського письменства. Київське видавництво «Смолоскип» умістило в ньому літературознавчі та критичні праці ученого. Ошатний том, упорядкований Надією Баштовою, відкриває осяжна передмова Володимира Панченка з промовистою назвою «Григорій Костюк: життєва одісея і науковий спадок» [7].

Разом із працями Г. Костюка у певний спосіб в Україну повертається ціла літературна епоха. Прочитана вдумливо, осмислена

неупереджено, інтерпретована фахово, вона репрезентує численні письменницькі постаті, з-поміж яких виокремлюється історико-літературний портрет Володимира Винниченка. Відомо, що творчість цього письменника Г. Костюк сприймав як одну із двох основних проблем свого дослідницького життя [1, с. 753]. Його внесок у наукове винниченкознавство (власне Костюком і започатковане) не вичерпується широкою інтерпретацією літературного спадку Винниченка-прозаїка і Винниченка-драматурга, а, за слушним спостереженням В. Панченка, становить своєрідну «інтелектуальну пропозицію» іншим (у т.ч. майбутнім) історикам літератури [7, с. 49]. У цьому сенсі дуже вимовними є дві статті [4; 5], що й стануть об'єктом нашого дослідження.

Формулювання цілей статті... Метою статті є виокремлення змістових домінант та поетикальних особливостей двох праць Григорія Костюка, які у корпусі його винниченкознавчих студій є особливими – вони з'ясовують проблему творчих взаємин українських письменників: Володимира Винниченка і Лесі Українки, Володимира Винниченка і Сергія Єфремова.

Виклад основного матеріалу... Обидві статті уперше були опубліковані у журналі «Сучасність» (Мюнхен: 1971, 1976), а згодом увійшли до збірника «Володимир Винниченко та його доба» (Нью-Йорк, 1980). Об'єднані тематично, праці різняться авторським акцентом на характері письменницьких стосунків: ідейно-творчими називає Г. Костюк взаємини Лесі Українки і В. Винниченка, творчо-літературними – С. Єфремова і В. Винниченка. Спільною для обидвох досліджень є і виразна композиційна стрункість.

Стаття «Леся Українка та Володимир Винниченко (Ідейно-творчі стосунки Лесі Українки і Володимира Винниченка в світлі сучасної української радянської критики)» була покликана до життя не лише «круглими ювілейними датами» обох письменників. Це реакція Г. Костюка на праці радянських літературознавців (насамперед О. Бабишкіна і В. Курашової), у яких стверджувались ворожість, непримиренність Лесі Українки і В. Винниченка. Це доказова спроба наголосити їхню ідейно-творчу єдність, довести, що Леся Українка «прихильно ставилася до В. Винниченка, звернувши на нього увагу як на свіжого, неординарного письменника вже після появи його першого оповідання» [1, с. 754].

Не маючи документальних свідочств особистого знайомства Лесі Українки з В. Винниченком, дослідник уникає й припущень, причому цілковито ймовірних. Його мета – довести істинність того історично-літературного прецеденту, що «творчі біографії» обидвох митців на поч.

XX ст. кількаразово перетиналися. Г. Костюк наводить дев'ять переконливих фактів, які свідчать про ідейно-творчі зв'язки між цими двома майстрами слова. Підбір фактів, їх градаційний виклад не лише ілюструють блискучу обізнаність Г. Костюка в історичних, літературних та приватних обставинах тогочасного життя України і двох її чи не найвиразніших представників, а й дає змогу наголосити актуальність (чи радше відчутність) задекларованої проблеми ще за життя Лесі Українки. На доказ своєї слухності Г. Костюк називає праці авторів, в яких проблема, сказати б, «забруньковувалась» (М. Євшан, А. Ніковський); актуалізувалась (М. Зеров, М. Драй-Хмара, А. Музичка, Б. Якубський, В. Василенко), замовчувалась (у 30-40-і роки XX ст. її «вилучено з історико-літературної номенклатури»), і нарешті – була сфальсифікована (О. Бабишкін, В. Курашова та ін.).

У контексті останнього цікавим є Костюків аналіз історії Лесиної статті про В. Винниченка як «найтвердішого горіха для нового трактування проблеми» взаємин [5, с. 488], адже після 1930 р. і до часу написання праці Г. Костюка стаття не увійшла у жодне повне видання творів Лесі Українки в підрадянській Україні. На шести сторінках Г. Костюк «навмисне деталізує» біографічні дані В. Винниченка за той рік, коли Леся Українка писала і не закінчила статтю про нього. Робить це свідомо: «щоб ясно було, що робив, де був, яку позицію посідав Винниченко в той час і де, коли та як перетиналися творчі та суспільні шляхи його і Лесі Українки» [5, с. 492-493]. Так само ретельно з'ясовує особисті і творчі обставини життя Лесі Українки між червнем 1905 і січнем 1906 років (час написання статті), аби прояснити ситуацію і стан, в котрому «вже було не до закінчення статті, яка в творчому плані Лесі Українки – поетки і драматурга – не могла бути вже тоді першочерговим завданням» [5, с. 495].

Творчі стосунки обидвох письменників з'ясовує Г. Костюк і на прикладі співпраці Лесі Українки у Винниченковому видавництві та журналі «Дзвін», де перед самою смертю поетка опублікувала дві свої драматичні поеми. Позиція радянських дослідників (мовляв, це була провокація, підступно підстроена соціал-шовіністичними видавцями журналу) розкритикована автором статті уцент. Піднявши листи і спогади, означивши склад співробітників журналу та їхні функції, дослідник висновує найважливіше: «ніде нема й натяку на якісь ідеологічні чи політичні розходження з лінією журналу» [5, с. 496]. Претензії Лесі Українки, переконаний Г. Костюк, не стосуються В. Винниченка. «Чимось діткнена редакцією», «незадоволена ставленням», «недотриманням умов про співробітництво», «нетактовною мовчанкою на її листи», Леся Українка свої «стріли і закиди» спрямовує

єдино проти Сірого (Юрія Пилиповича Тищенка) – члена редакції, на плечах якого лежав основний тягар видавництва: технічна редакція, фінанси, гонорари, розповсюдження, реклама. Автор статті припускає, що основною причиною конфлікту Лесі Українки з редакцією «Дзвону» було питання гонорару. Як доказ наводить цитату з її листа до матері. Справедливості ради треба сказати, що більшість письменників того часу, у т.ч. й Леся Українка дуже потерпали від стосунків з «роботодавцями» (видавцями), від котрих «поки доправишся тих грошей, то сам себе зненавидиш» [8, с. 391], професійну гідність авторки ображало їх ставлення до виплати гонорару «як до прошеного хліба» [детальніше про це див.: 2, с. 54-55]. У дослідженні Г. Костюка привертає увагу його емоційна оцінка міркувань тих радянських лесезнавців, що вбачали в опублікуванні «Оргії» у «Дзвоні» вишукану помсту Лесі Українки особисто В. Винниченкові та його середовищу. Таке вульгарне трактування проблеми автор статті дослівно називає наклепом. «Радянських мужів науки не обходить, що кожен читач, який уміє критично думати, із здивуванням поставить питання: коли це правда, то невже редактори «Дзвону» були такі наївні й нерозумні, що не могли второпати, що «Оргія» є алегоричний памфлет, спрямований проти них самих? І невже ж тогочасна критика (М. Євшан, А. Ніковський, О. Грушевський), що відгукнулася на появу «Оргії», була така сліпа, що не добачила справжньої суті образів поеми? І, нарешті, невже дослідники 20-х років (М. Зеров, М. Драй-Хмара, А. Музичка, А. Шамрай, Б. Якубський та інші) були такі обмежені, що не зуміли правильно з'ясувати алегорію образів «Оргії?»» [5, с. 502].

Завершуючи свій перегляд коментарів радянських літературознавців про взаємодії Лесі Українки з В. Винниченком, Г. Костюк змушений констатувати наукову безсумлінність тих представників радянської науки про літературу, які досліджували означену проблему: вини замовчують факти, приховують документи і праці, завуальовують, знецінюють та применшують вирішальні фактори.

Прикро, але факт: щойно 1990-го року на Україні вперше була опублікована праця, в якій неупереджено, без ідеологічного намулу коментувалась участь Лесі Українки у розбудові українських політичних партій, акцентувались її антицентралістські погляди, стверджувалось, що у «пошуках шляху до суверенності України через федералізацію Леся Українка солідаризувалася певною мірою з М. Драгомановим, І. Франком, В. Винниченком» [3, с. 316].

Новаторська за проблематикою, оперта на документи, інтерпретаційно потужна і переконлива, стилістично довершена праця

Г. Костюка стала поштовхом до прокладання ще одного, за В. Панченком, «маршруту» на шляхах неупередженого вивчення проблеми творчих взаємин митців. Характерним є її завершальний акорд. Цілковито у дусі вже найсучасніших наукових вимог Г. Костюк формулює у фіналі статті перспективу подальшого дослідження: з'ясувати важливу і нерозроблену тему – «виникнення й утвердження неоромантичного стилю в українській літературі та місце й питому вагу в ньому творів Лесі Українки і В. Винниченка» [5, с. 505].

Проблемі творчих взаємин присвячена і праця «Сергій Єфремов та Володимир Винниченко». Перше, що впадає в око при її читанні, – ідейно-змістова злютованість. Стаття розпочинається своєрідним вступом до теми, в основі котрого покликання на спогади П. Зайцева. Їх супроводжує доречна цитация, доволі рясні прмітки, і – що вельми важливо – наголос на потребі розмежування творчого і людського у стосунках цих двох представників одного мистецького покоління. Далі йде з'ясування «перших літературних перехресть» С. Єфремова і В. Винниченка, окреслюється сутність їх позицій в українському літературному процесі початку ХХ ст. Споба простежити і встановити, «коли, де і в яких обставинах їхні життєві шляхи ще перетиналися, що було в них спільного і різного й як це відбивалося на загальнонаціональному тлі українського визвольного руху» [4, с. 471] є своєрідною третьою частиною дослідження. У четвертій йдеться про життя і діяльність С. Єфремова і В. Винниченка після виходу з Лук'янівської тюрми навесні 1907 р. І насамкінець – висновки. Для наукового стилю цієї статті (як, зрештою, і попередньої) характерною є співпраця з уявним читачем. Час від часу автор апелює до нього то спонуками («придивімося ближче»), то запитаннями («чим же пояснити?») і под.

За точку відліку у характеристиці творчих і людських взаємин Єфремова та Винниченка автор статті обирає 1902 р. Це рік їх дебюту у «Київській Старині». Оповідання «Краса і сила» 22-річного В. Винниченка, стаття «В поисках новой красоты» 26-річного С. Єфремова зіграли, на переконання Г. Костюка, визначальну й особливу роль в історії української літератури. Характеристика літературної ситуації, що передувала появі на українському літературному обрії обох письменників, обставин, що супроводжували цю появу, виразно оперта на аналіз класичної джерельної бази (І. Франко, Леся Українка, О. Дорошкевич, Є. Чикаленко, О. Косач-Кривинюк, М. Зеров, А. Шамрай та ін.). У боротьбі поколінь і мистецьких напрямів С. Єфремов і В. Винниченко зайняли протилежні позиції. Г. Костюк виписує ці позиції з об'єктивною скрупульозністю, не

омінаючи жодного забраного голосу. Так з'ясовані «перші літературні перехрестя», окреслені позиції, які кожен письменник зайняв у літературному процесі в цілому. Маркування подальших «перетинів» і їхнього віддзеркалення на загальнонаціональному тлі українського визвольного руху Г. Костюк починає з «імпульсивного і рішучого у пошуках правди» Винниченка. Антиномія – «нелегальщина» і «легаліст» – супроводитиме весь наступний аналіз контактів Винниченка і Єфремова. Окресливши легальний культурницький доробок С. Єфремова, Г. Костюк зробить недвозначний висновок: уся легальна діяльність С. Єфремова мала величезний вплив на формування й устійнення політичної і культурно-національної свідомості всієї української спільноти. І сила цього впливу була не менша якщо не більша, від впливу українського нелегального руху, а в ньому й самого Винниченка [4, с. 472]. Як результат – восени 1906 р. в «третьій політичній» Лук'янівській тюрми опинились і В. Винниченко і С. Єфремов. Г. Костюк прагне наголосити річ, очевидну з висоти часу і незрозумілу сучасникам: «послідовна, оперта на конституційному праві, але принципово ідейно-українська публіцистика й наукова діяльність Єфремова була в такій же мірі, якщо не більше, небезпечна для російського самодержавства, як і його (революційного підпілля) бомби і заклики до повстання» [4, с. 474].

По виході із тюрми (в якій, до слова, Винниченко – згаяти б час! – студював англійську, а Єфремов французьку) обидва письменники залишаються у всьому вірними собі. «Межевою точкою мирних стосунків між ними» Г. Костюк називає п'єсу «Щаблі життя» (1907 р.). Реакція на цей твір Єфремова виявилась в огляді «Літературний намул» (1908 р.) та рецензії «Гнучка чесність» (1909 р.). Його оцінки і поради дали Винниченкові підстави взяти під сумнів «талант критичного вгляду» свого приятеля. Від власного творчого методу Винниченко не відмовився. А здатність до критичного ж таки мислення дозволила з часом Єфремову прийти до висновків про творчість Винниченка, які Г. Костюк номінував як «злагіднюючі».

Підсумовуючи моменти й етапи творчо-літературних стосунків між С. Єфремовим і В. Винниченком упродовж перших десятиріч ХХ ст., Г. Костюк наголошує: їхній характер значною мірою зумовлений існуванням в українській літературі означеної доби двох течій – традиціоналістичної реалістично-побутової та нової психологічно-проблемної. Він стверджує, що боротьба поглядів і мистецьких уподобань жодним чином не була боротьбою людей. А прокоментовані взаємини Єфремова і Винниченка ілюстрували це якнайкраще. Участь у полеміці не рушила особистих стосунків, вони залишалися

«людськими, коректними» [4, с. 481]. Пошана і довіра В. Винниченка до людських якостей його опонента якнайвимовніше засвідчена участю С. Єфремова в першому українському революційному уряді, сформованому В. Винниченком. Різну вдачу, різні суспільні і мистецькі погляди завжди здатна була поєднати, на переконання Г. Костюка, «велика спільна ідея – вільної і народоправної України» [4, с. 482].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши дві статті Г. Костюка, присвячені проблемі творчих взаємин Лесі Українки і В. Винниченка та С. Єфремова і В. Винниченка, маємо підстави констатувати: обраний дослідником кут зору не лише дозволив предметно з'ясувати характер стосунків зазначених мистецьких постатей на тлі ідейних і художніх пошуків доби, але й засвідчив продуктивність такого підходу і його літературознавчу перспективу. Оцінки, сформульовані дослідником, відзначаються чіткістю і аргументованістю. Його вміння полемізувати вартує спеціального вивчення, а образність окремих характеристик потверджує власне художню складову критичного таланту Г. Костюка. Ідейно-змістові і поетикальні особливості обидвох досліджень Г. Костюка значною мірою визначають листи і спогади, що ними автор вдумливо послуговується задля об'єктивного виявлення перетину «творчих біографій» Володимира Винниченка і Лесі Українки та Володимира Винниченка і Сергія Єфремова.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баштова Н. Григорій Костюк: «... праця моя – це не амбіція...» // Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Упор. Н. Баштова; Передм. В. Панченка. К. : Смолоскип, 2015. Т. 1: Літературознавство. Критика. С. 751-769.
2. Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі. Тернопіль : Поліграфіст, 1998. 134 с.
3. Денисюк І., Борисюк Т. Невідома брошура Лесі Українки // Денисюк І.О. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. Львів, 2005. Т. 1: Літературознавчі дослідження. Кн. 2. С. 312-325.
4. Костюк Г. Сергій Єфремов та Володимир Винниченко // Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Упор. Н. Баштова; Передм. В. Панченка. К. : Смолоскип, 2015. Т. 1: Літературознавство. Критика. С. 461-482.
5. Костюк Г. Леся Українка та Володимир Винниченко (Ідейно-творчі стосунки Лесі Українки і Володимира Винниченка в світлі сучасної української радянської критики) // Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Упор. Н. Баштова; Передм. В. Панченка. К. : Смолоскип, 2015. Т. 1: Літературознавство. Критика. С. 483-505.
6. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості. К., 2004. 288 с.
7. Панченко В. Григорій Костюк: життєва одіссея і науковий спадок // Костюк Г. Вибрані праці: У 5 т. Упор. Н. Баштова; Передм. В. Панченка. К. :

Смолоскип, 2015. Т. 1: Літературознавство. Критика. С. 5-54.

8. Українка Леся. Листи // Збір. Творів: У 12 т. Т. 11. К. : Наук. думка, 1978. 478 с.

References:

1. Bashtova N. Hryhorii Kostyuk: «... pratsya moja – tse ne ambitsiya...» // Kostyuk H. Vybrani pratsi: U 5 t. Upor. N. Bashtova; Peredm. V. Panchenka. K. : Smoloskyp, 2015. Т. 1: Literaturoznavstvo. Krytyka. S. 751-769.

2. Vashkiv L. Epistolyarna literaturna krytyka: stanovlennya, funktsiyi v literaturnomu protsesi. Ternopil' : Polihrafist, 1998. 134 s.

3. Denysyuk I., Borysyuk T. Nevidoma broshura Lesi Ukrayinky // Denysyuk I.O. Literaturoznavchi ta fol'klorstychni pratsi: U 3 tomakh, 4 knyhakh. L'viv, 2005. Т. 1: Literaturoznavchi doslidzhennya. Kn. 2. S. 312-325.

4. Kostyuk H. Serhiy Yefremov ta Volodymyr Vynnychenko // Kostyuk H. Vybrani pratsi: U 5 t. Upor. N. Bashtova; Peredm. V. Panchenka. K. : Smoloskyp, 2015. Т. 1: Literaturoznavstvo. Krytyka. S. 461-482.

5. Kostyuk H. Lesya Ukrayinka ta Volodymyr Vynnychenko (Ideyno-tvorchi stosunky Lesi Ukrayinky i Volodymyra Vynnychenka v svitli suchasnoyi ukrayins'koyi radyans'koyi krytyky) // Kostyuk H. Vybrani pratsi: U 5 t. Upor. N. Bashtova; Peredm. V. Panchenka. K. : Smoloskyp, 2015. Т. 1: Literaturoznavstvo. Krytyka. S. 483-505.

6. Panchenko V. Volodymyr Vynnychenko: paradoksy doli i tvorchosti. K., 2004. 288 s.

7. Panchenko V. Hryhorii Kostyuk: zhyttyeva odisseya i naukovyy spadok // Kostyuk H. Vybrani pratsi: U 5 t. Upor. N. Bashtova; Peredm. V. Panchenka. K. : Smoloskyp, 2015. Т. 1: Literaturoznavstvo. Krytyka. S. 5-54.

8. Ukrayinka Lesya. Lysty // Zibr. Tvoriv: U 12 t. Т. 11. К. : Nauk. dumka, 1978. 478 s.

Summary

Lesia Vashkiv, Svitlana Boroditsa

About Two Special Articles in Vynnychenko Studios of Hryhorii Kostyuk

The article examines the content and poetic peculiarities of two works of Grigory Kostyuk devoted to the problem of ideological and creative relations between Ukrainian artists of the early twentieth century - Volodymyr Vynnychenko and Lesia Ukrainka as well as Volodymyr Vynnychenko and Serhii Yefremov. The article analyses its peculiarities among the list of Kostyuk's works.

Key Words: *creative relations, literary process, literary criticism, history of literature, literary criticism.*

Дата надходження статті: «30» жовтня 2017 р.

Дата прийняття до друку: «14» листопада 2017 р.